

crkva u svijetu

RASPRAVE I ČLANCI

SOTERIOLOŠKA MISAO JÜRGENA MOLTMANNA¹

Ante Mateljan

Uvod

Prvi teološki ciklus njemačkog evangeličkog teologa Jürgena Moltmanna,² koji uz mnoštvo manjih spisa³ sadrži tri glavna djela (*Teologija nade*,⁴ *Razapeti Bog*⁵ i *Crkva u snazi Duha*⁶), posljednjih je godina nadopunjena

¹ Ovaj je prikaz učinjen prema *Excursusu* iz doktorske disertacije pod naslovom *Il pensiero soteriologico nel primo ciclo teologico di Jürgen Moltmann*, koju je A. Mateljan obranio na papinskom sveučilištu »Gregoriana« u Rimu 12. travnja 1991.

² Jürgen Moltmann je rođen 8. IV. 1926. u Hamburgu. Pripada Evangeličkoj Reformiranoj crkvenoj zajednici. Studij teologije je završio u Göttingenu, gdje je 1952. doktorirao. Nakon petogodišnje pastoralne službe u Bremenu započinje 1963. profesorsku karijeru kao predavač sistematske teologije i etike na sveučilištu u Bonnu a od 1967. je profesor sistematske teologije u Tübingenu. Od 1952. je oženjen sa dr. theol. Elisabeth Wendel, te je otac četiriju kćeri.

³ Za Moltmannovu bibliografiju, koja broji više od 500 jedinica, vidi D. Ising (ed.), *Bibliographie Jürgen Moltmann*, Kaiser, München 1987. Do sad je o Moltmannovoj teologiji objavljeno više od pedeset monografskih djela i enormni broj članaka i prikaza.

⁴ *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zur den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie*, Kaiser, München 1964 [1969⁴]. U daljnjem tekstu slijedimo talijansko izdanje: *Teologia della speranza. Ricerche sui fondamenti e sulle implicazioni di una escatologia cristiana*, Queriniana, Brescia 1981,⁶ pod kraticom TS).

⁵ *Der gekreuzigte Gott. Das Kreuz Christi als Grund und Kritik christlicher Theologie*, Kaiser, München 1972 [1973³]. Mi slijedimo talijanski prijevod: *Il Dio crocifisso. La croce di Cristo, fondamento e critica della teologia cristiana*, Queriniana, Brescia 1983,³ pod kraticom DC.

⁶ *Kirche in der Kraft des Geistes. Ein Beitrag zur messianischen Ekklesiologie*, Kaiser, München 1975. Slijedit ćemo talijansko izdanje: *La chiesa nella*

novim teološkim nizom, koji je sam autor nazvao »Sistematski prilozi teologiji«.⁷ U tom su se nizu do sada pojavile tri knjige: *Trojstvo i kraljevstvo Božje*,⁸ *Bog u stvaranju*⁹ i *Put Isusa Krista*.¹⁰ Ovaj niz još nije kompletiran (najavljeni su traktati o eshatologiji i teološkoj metodi a očekuje se skori pojavak Moltmannove pneumatologije).¹¹ U »Sistematskim priložima teologiji« svako djelo ima svoje osobitosti, ali su sva tri usko međusobno povezana. Iako ovaj teološki niz ne pokazuje neke osobite novosti u odnosu na prijašnja Moltmannova djela, ipak je zanimljiv, jer će ovdje na sistematičniji način neka pitanja, prije ostavljena otvorenima, naći svoje odgovore.

U ovom ćemo se prikazu pozabaviti Moltmannovom teologijom, slijedeći soteriološku misao: *Proces spasenja se događa unutar okvira Božje povijesti sa svijetom*. Taj se proces Božje povijesti sa svijetom zbiva u tri »etape« koje se mogu izraziti ključnim terminima: stvaranje, pomirenje i otkupljenje.

1. Stvaranje

Započnimo dakle prikazom Moltmannove soteriološke misli u »Sistematskim priložima teologiji« počevši od teologije stvaranja: »Ja želim izložiti nauku o stvaranju koja bi bila doista kršćanska. Ovo 'kršćanska' podrazumijeva ono što je taj termin označavao na početku, tj. mesijansku nauku, po mesijanizmu kojeg izvodimo iz Isusova propovijedanja i povijesti koja je uz njega povezana... To je nauka usmjerena oslobodenju ljudi, pomirenju prirode i otkupljenju ljudskih bića i prirode od negativnih snaga i od smrti«.¹²

Teologija stvaranja nije tek pogled u prošlost. Ona je usko vezana uz budućnost. Budućnost je stvaranja »kraljevstvo slave«¹³ u kojem će stvorenje postati »domovina i boravište slave Božje«.¹⁴ Sve stvorenje očekuje svoje otkupljenje u budućnosti. »Polazeći od biblijskih tradicija, već od samog početka stvorenje je usmjereno prema otkupljenju jer je od stva-

forza dello Spirito. Contributo per una ecclesiologia messianica, Queriniana, Brescia 1976, pod kraticom ChS.

⁷ *Systematische Beiträge zur Theologie*.

⁸ *Trinität und Reich Gottes. Zur Gotteslehre*, Kaiser, München 1980. Slijedit ćemo talijanski prijevod: *Trinita e Regno di Dio. La dottrina su Dio*, Queriniana, Brescia 1983, pod kraticom TRD.

⁹ *Gott in der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre*, Kaiser, München 1985. Slijedimo talijansko izdanje: *Dio nella creazione. Dottrina ecologica della creazione*, Queriniana, Brescia 1987, pod kraticom DnC.

¹⁰ *Der Weg Jesu Christi. Christologie in messianischen Dimensionen*, Kaiser, München 1989. Kratica je WJCh.

¹¹ Podjela Moltmannove teologije na prvi i drugi ciklus jest donekle provizorna. Kao diobenu točku uzeli smo završetak diskusije oko knjige *Razapeti Bog*. Usp. M. Welker (ed.), *Diskussion über Jürgen Moltmanns Buch »Der Gekreuzigte Gott«*, Kaiser, München 1979.

¹² DnC 16.

¹³ DnC 16. Moltmann se je već prije bavio problemom stvaranja. Usp. *Futuro della creazione*, Queriniana, Brescia 1980, (u daljnjem tekstu pod kraticom FdC) 129—146 (Stvaranje kao otvoreni sistem) i 169—188 (opravdanje i novo stvaranje).

¹⁴ DnC 17.

ranja usmjereno *sabatu*, 'svečanosti stvaranja'.¹⁵ Stvaranje nije tek jedan dovršeni čin već je potrebno govoriti o *procesu stvaranja*¹⁶ koje ima tri glavne odrednice: stvaranje u početku, trajno stvaranje i konačno stvaranje.

1.1. Spoznaja »stvorenosti«

»Poznavanje stvarnosti kao Božjega stvorenja jest spoznaja participativnog tipa«. ¹⁷ Čovjek se ne može distancirati od svijeta jer je upleten u *simbiotički* život s njim. Spoznaja svijeta kao stvorenoga, kršćanski gledano, ima »za polaznu točku jasnu nadu vjere u Krista uskrsloga«. ¹⁸ Kristovo nam uskrsnuće objavljuje novo, eshatološko stvaranje. »Eshatološko stvaranje proizlazi iz procesa uskrsavanja i oživljavanja... Vjera u uskrsnuće je dakle oblik kršćanske vjere u stvaranje«. ¹⁹ Objava konačnog stvaranja postaje tako vratima za uviđanje protološkog aspekta stvaranja. Da bi shvatili smisao stvaranja, nužna je vjera u Kristovo uskrsnuće. Samo »percepcija svijeta kao stvorenja budi *radost postojanja*... Čovjek je sposoban percipirati svijet kao Božje stvorenje, shvatiti ga kao sakrament skrivene Božje prisutnosti i prihvatiti ga kao sudjelovanje na zajedništvu s Bogom«. ²⁰

Moltmann razlikuje *theologia naturalis* (koja polazi od autoevidentnosti prirode kao Božjeg stvorenja), ²¹ od *teologije prirode* (koja naprotiv interpretira prirodu u svjetlu samoobjave Boga Stvoritelja). U snazi pretходne primjedbe bilježimo kako »ono što treba analizirati nije doprinos prirode poznavanju Boga, već doprinos koncepta Boga poznavanju prirode«. ²² Inverziju gledanja na odnos spoznaje Boga i prirode treba shvatiti u svjetlu Moltmannove teološke metode. »Polazna točka *kršćanske* nauke o stvaranju ne može biti drugo do li egzegeza biblijskih izvještaja o stvaranju u svjetlu Kristova Evandjelja«. ²³

Za vjeru, bilo starozavjetnu bilo novozavjetnu, stvaranje je stalno vezano s poviješću spasenja (usp. Post 1-2; Kol 1, 16). »*Način shvaćanja stvaranja*... nije samo *protološki*, već istovremeno i *eshatološki*. Obadvije su dimenzije nužno uključene u 'spasenjsko shvaćanje djela stvaranja'.« ²⁴ Prava spoznaja stvaranja proizlazi dakle iz povijesne objave Božje. Jer po stvaranju »svemir biva shvaćen u povijesti Božjega gospodstva« preko »pretpostavke vjere u Isusa Krista, po kojoj se svijet otkriva, u mesijanskom svjetlu, kao stvorenje otvoreno budućnosti«. ²⁵

•
¹⁵ DnC 17.

¹⁶ Usp. DnC 19 i TRD 111.

¹⁷ DnC 14.

¹⁸ DnC 90. Usp. TRD 110—116 i DC 217—227.

¹⁹ DnC 87.

²⁰ DnC 92.

²¹ Usp. DnC 71. *Theologia naturalis* ima smisla ako je teološki uokvirena u spasenjski kontest. Inače, prema Moltmannu, ostaje bez većeg značaja (usp. DnC 76).

²² DnC 71. Usp. DC 241-255 (Teizam i teologija križa) i *Prospettive della teologia, Saggi*, Queriniana, Brescia 1973, 33; Iste ideje nalazimo i u djelu *La giustizia crea futuro*, Queriniana, Brescia 1990, 110.

²³ DnC 71.

²⁴ DnC 72—73.

U svjetlu ovakve impostacije pogledajmo kakve su implikacije nauke o stvaranju za kršćansku ideju o Bogu, svijetu i čovjeku.

1.2. Povijest stvaranja

Za našeg je autora povijest stvaranja potpuno vezana uz »povijest Božju sa svijetom«. Odavde proizlazi i ideja o »stvaranju kao projektu Kraljevstva Božjega«²⁶ i o stvaranju kao stvarnom obećanju kraljevstva Božjega.²⁷ Pogledajmo dakle malo izbližega odnos Boga i stvorene stvarnosti.

1.2.1. Bog i stvaranje

Moltmann je s razlogom za svoju knjigu o stvaranju izabrao naslov *Bog u stvaranju. Ekološka nauka o stvaranju*.²⁸ Kršćanska teologija ne može odvojeno promatrati Boga i stvoreni svijet, inače obadvije stvarnosti postaju irelevantne, beznačajne. Put do spoznaje Boga preko stvorenoga svijeta jest tek nepotpuna, djelomična spoznaja. »Radi se o spoznajama koje su bez važnosti, ako se usporede s nadnaravnim otajstvima vjere«.²⁹ Kršćanska pak teologija stvaranja, koja polazi od objave i mesijanske povijesti Kristove, promatra sav stvoreni svijet u kontekstu trojstvene povijesti Božje sa svijetom.³⁰

Našem je autoru veoma važno razviti trinitarni aspekt nauke o stvaranju jer je u događaju stvaranja na poseban način djelatan Duh Sveti. »Naslovljavajući knjigu *Bog u stvaranju* — piše Moltmann — želio sam označiti Boga kao *Duha Svetoga*. Bog je 'ljubitelj života' i njegov je Duh prisutan u svim stvorenjima«.³¹ Po kršćanskom shvaćanju, nastavlja on dalje, »stvaranje je proces trinitarnog tipa: Otac stvara po Sinu u Duhu Svetomu. Stvorena stvarnost je dakle 'stvorena' od Boga; formirana 'po Bogu' i postoji 'u Bogu'«.³² Stoga je važno zaustaviti se na *stvaranju u Duhu*, proširujući tako tradicionalni teološki govor koji je više naglašavao Boga *Oca kao Stvoritelja, i stvaranje po Riječi*.³³

Prisutnost Duha u stvaranju bit će dublje promotrena u nauci o »kozmičkoj inhabitaciji koja je otkupiteljska i pomiriteljska«.³⁴ Budući da je prisutan u svijetu, »Bog nije tek stvoritelj svijeta, već je i *Duh Sveмира*«.³⁵ Duh je snaga koja preobražava svijet i proslavlja Boga. »Uskr-

²⁵ DnC 75. Usp. FdC 136—139.

²⁶ DnC 82.

²⁷ Usp. DnC 83.

²⁸ Autor svjesno izbjegava izraz »Bog i stvaranje«, želeći potcrtati kako je njegova teološka interpretacija stvaranja »govor o stvaranju u Duhu« i govor o Duhu Stvoritelju koji u stvorenju prebiva (DnC 128. Usp. DnC 8).

²⁹ DnC 76.

³⁰ Usp. TRD 111; WJCh 303—310.

³¹ DnC 8. Usp. i 256—258.

³² DnC 21.

³³ Usp. DnC 21. Moltmann se poziva na Ps 104, 29—30; Izr 8. 22—31 i Dj 17, 28.

³⁴ DnC 24. Usp. i 126—127.

³⁵ DnC 26. Usp. i ChS 385—386.

³⁶ TRD 136—137. Usp. ChS 86—89; WJCh 270—272.

snućem, preobraženjem i proslavom Isusovom započinje opće *izlijevanje Duha Svetoga* 'na svako tijelo'. U kršćanstvu je ovo iskustvo bilo i jest tumačeno u eshatološkim terminima.³⁶

Duh, na osobit način povezan sa ljudskom svijesću, u stvorenoj je stvarnosti prisutan kao kozmički Duh³⁷ koji *prožima* svijet te je *princip stvaranja* na svim razinama materije i žive stvarnosti. Duh Božji je »opći Duh« stvaranja te je ujedno princip *individuacije i diferencijacije* u kojemu su sva stvorenja intencionalno otvorena.³⁸ »Govoreći kako Duh Stvoritelj *prebiva* u svakom pojedinom stvorenju i u zajedništvu stvorenja, želimo naglasiti kako *prisutnost neograničenog* u ograničenom ispunja *autotranscedentnošću* svako ograničeno biće i zajedništvo svih ograničenih bića«,³⁹ zaključuje Moltmann.

Krist je temelj stvaranja (usp. Kol 1, 16) ali je Duh onaj koji prebiva u stvorenjima. Naš autor stoga misli da je dozvoljeno govoriti o *kenozi* (*poniženju*) *Duha*: »Ako se Bog daje ograničenom stvorenju, u kojem On sam prebiva kao 'djelitelj života' to pretpostavlja samoograničenje, samoponiženje i samopredanje Duha. *Poviješću patnje stvorenja*, koje je podvrgnuto padu, započinje također i *povijest patnje Duha koji u njemu prebiva*«. ⁴⁰ U Duhu se ostvaruje *anticipacija* i komunikacija života,⁴¹ ali »iznad svega je *Duh kao ljubav* onaj koji razlikuje tako jasno radost od patnje, život od smrti«. ⁴² Konačno, iskustvo Duha početak je ostvarenja stvorenja. »Njim započinje 'otkupljenje tijela' (Rim 8, 23)«. ⁴³

1.2.2. Stvaranje svijeta

Ako stvaranje nije tek jedan dovršeni događaj već proces, možemo ga promatrati u tri dijela: stvaranje u početku, trajno stvaranje i novo (konačno) stvaranje.

Stvaranje u početku ili »prvo stvaranje« jest ono što obično podrazumijevamo pod riječju stvaranje. Vjera nam kaže kako je svijet Božje stvorenje (Post 1—2). Ali kako je moguće protumačiti stvaranje? Kako je Bog mogao stvoriti svijet?

Prema Svetom pismu svijet je različit od Boga i Bog je različit od svijeta (Post 1, 1). To znači da se svijet nalazi »izvan« Boga. Prije nego je stvorio nešto »izvan sebe«, prema Moltmannu, Bog je morao stvoriti »mogućnost stvaranja«. Ova je mogućnost realizirana Božjim *samoograničenjem*. Polazeći od klasične distinkcije Božjeg djelovanja »ad intra«

³⁷ Usp. DnC 30—31; 121—129; 300.

³⁸ Usp. DnC 124—125.

³⁹ DnC 125.

⁴⁰ DnC 127. Usp. WJCh 111—114 i TRD 137. Moltmann razlikuje *Duha Stvaranja od Duha Svetoga* (koji je nazvan »Duh Otkupljenja i posvećenja, dakle Božja prisutnost koja otkupljuje i *ponovo-stvara*« [DnC 304]). Čini se da bi kroz dijalektiku trinitarnog života i povijest Božju sa svijetom mogli zaključiti kako se ne samo svijet već i Duh Sveti preobražava (usp. DnC 303—305 [Duh i figura]).

⁴¹ Usp. DnC 309—312; WJCh 270—272.

⁴² DnC 310.

⁴³ TRD 137.

od onoga »ad extra«, Moltmann pronalazi sljedeće rješenje: »Ako (...) moramo priznati da Bog poznaje 'unutra' i 'vani', da stvarajući dakle 'izlazi iz samoga sebe' i stvaralački se priopćava drugome, mora se priznati i *samoograničenje* beskrajnog i sveprisutnog Boga, samoograničenje koji prethodi stvaranju. Da bi dao život stvorenju 'izvan sebe' beskrajni je Bog morao ponajprije stvoriti 'u sebi' nužan prostor za ograničenu stvarnost«. ⁴⁴

Tako Bog stvara *ništa* (*nihil*) da bi mogao stvoriti »iz ništa«. ⁴⁵ Polazeći dakle od samoograničenja Božjega Moltmann dalje razvija svoju misao:

»1. Bog daje prostor stvorenoj stvarnosti 'povlaćeci' svoju prisutnost. Tako nastaje *ništa* (...) prostor određen samoograničenjem Božjim, koje je u doslovnom smislu prostor napušten od Boga«. ⁴⁶

»2. (...) Ovo *božansko samoponiženje* prethodi njegovom djelovanju *prema vani*. Ako dakle *samoponiženje* Božje ne počinje sa stvaranjem (...) već još prije njega (...) *stvarateljska ljubav* Božja je utemeljena u njegovoj *ljubavi koja se ponizuje, snizuje*«. ⁴⁷

»3. (...) Ali ako se stvaranje *prema vani* događa u prostoru koji je Bog sebi uzeo, tada *stvarnost izvan Boga* još uvijek ostaje *u Bogu*, koji je ovo 'izvan' podigao k sebi«. ⁴⁸

To znači da Bog može uzeti *u sebe* ono što je stvorio *izvan* sebe. Ovo je Moltmann nazvao »*proces ponovnog stvaranja*«. ⁴⁹ »Konfrontiranje ova dva stvaralačka procesa daje nam razumjeti kako *prvo stvaranje* ne podliježe nikakvim uvjetima: to je *stvaranje iz ništa*, dok je *povijesno stvaranje* stvaranje spasenja koje uključuje trud, jer treba pobijediti ne-spasenje. *Eshatološko stvaranje* kraljevstva slave, konačno, plod je nadilaženja grijeha i smrti, to jest rušilačkog ništa. Bog pobjeđuje grijeh i smrt svojih stvorenja uzevši na sebe njihovu sudbinu, odnosno *ništa* grijeha i smrti, da bi ih nadišao u svojem vječnom bitku«. ⁵⁰

»*Stvaranje iz ništa* na početku priprava je i obećanje otkupiteljskog *uništenja ništa*«, ⁵¹ koje će se dogoditi u konačnom stvaranju. U tijeku povijesti ono *ništa* pokazuje svoju egzistenciju u smrti. ⁵² Konačni nadilazak mogućeg propadanja u ništa ostvaren je u Kristovu uskrsnuću koje, shvaćeno kao novo stvaranje, poništava *ništa* (*nihil*) i uspostavlja novo zajedništvo između Boga i stvorenja.

•

⁴⁴ TRD 120. Moltmann se poziva na židovsko-kabalističku nauku zvanu ZIMZUM, koja govori o autokontrakciji (samoograničenju; samosuženju) Boga, a razvio ju je Izak LURIA. Usp. TRD 121—123; DnC 110.

⁴⁵ Usp. DnC 109—117.

⁴⁶ DnC 111. Usp. DnC 27.

⁴⁷ DnC 112.

⁴⁸ DnC 112—113. Usp. i FdC 134—136.

⁴⁹ DnC 113.

⁵⁰ DnC 114.

⁵¹ DnC 114.

⁵² Za Moltmanna smrt je »pad u ništa«. Ona je »potpuno uništenje života« (WJCh 245—246; TS 167—168). Ipak, koji put je opisana i kao *prijelaz na drugi način bivstvovanja* (DnC 317 i 334).

Moltmannova nauka o trajnom stvaranju oslanja se s jedne strane na iskustvo »vremena stvaranja«⁵³ i »prostora stvaranja«⁵⁴ te s druge strane na nauku o Duhu Svetomu. »Početno stvaranje treba shvatiti kao *creatio mutabilis*. Ono nije zatvoreno u sebe već otvoreno povijesti, koja može sadržavati kvarenje i spasenje, uništenje i ispunjenje. Ako je Bog stvorio svijet na svoju slavu, stavio je stvorenu stvarnost u pokret i usmjerio ju je cilju kojega nije moguće izbjeći. On prati ovu stvarnost u njenom kretanju, otvarajući joj nove mogućnosti i podržavajući je u tom smjeru zajedništvom Duha Stvaratelja.«⁵⁵

Povijest stvaranja nije dakle povratak iskonskoj cjelovitosti (*restitutio in integrum*) već je upravljena eshatološkoj proslavi Božjoj. U povijesti »Stvoritelj ponavlja, rekli bismo u svakom trenutku, svoj prvotni da.«⁵⁶ Perspektiva je stvaranja dakle težnja prema konačnom ispunjenju. »Bog drži otvorenom budućnost stvorenja i skupa sa budućnošću mogućnost da se obrate.«⁵⁷ Duh Sveti u tom procesu zauzima središnje mjesto.

Povijest nije drugo do li priprava konačnog *novog stvaranja*, a kako je i prvo stvaranje djelo Duha Svetoga tako će i novo stvaranje biti njegovo djelo.⁵⁸ Pitati se o »novom stvaranju« znači pitati se o *budućnosti stvarenoga svijeta*.⁵⁹ Za Molmanna ispunjenje procesa stvaranja »znači otvaranje svakog životnog sustava *par excellence*«,⁶⁰ što »biva opisano simbolima 'kraljevstva Božjeg«, 'vječnog života' i 'slave'«. ⁶¹ »I u kraljevstvu slave bit će dakle vrijeme i povijest, budućnost i mogućnost, bez ograničenja i na način na koji neće više biti dvoznačan. Umjesto da govorimo o atemporalnoj vječnosti — bilo bi bolje govoriti o 'vječnom vremenu' i umjesto o 'kraju povijesti' o kraju pretpovijesti i početku 'vječne povijesti Boga, čovjeka i prirode'«. ⁶²

Osim evanđeoskih prispodoba i simboličkih čina,⁶³ muka i smrt Kristova otkrivaju nam novo stvaranje. Čitava stvarnost, participirajući na smrti i ukrsnuću Kristovu uzima udio na tom prijelazu iz *starog eona* ovoga svijeta k *novom eonu* kraljevstva Božjega.⁶⁴ Temeljni odgađaj, u kojem se objavljuje i anticipira novo stvaranje jest događaj Kristova uskrsnuća.⁶⁵ Ono označava pobjedu nad posljednjim neprijateljem, nad smrću,

•

⁵³ DnC 130—169.

⁵⁴ DnC 170—188.

⁵⁵ DnC 244. Usp. FdC 139.

⁵⁶ DnC 246.

⁵⁷ DnC 248.

⁵⁸ Usp. DnC 249.

⁵⁹ Usp. DnC 250—252.

⁶⁰ DnC 250.

⁶¹ DnC 74.

⁶² DnC 251.

⁶³ Usp. WJCh 118—119. Prema Moltmannu radi se o prispodobama o kraljevstvu (usp. Mt 13, 1—52 i Lk 20, 1—34) i o činima poput posljednje večere (usp. Lk 22, 14—20) i pranja nogu (usp. Iv 13, 1—20).

⁶⁴ Usp. WJCh 177—179. Moltmann govori o *Geburtsschmerzen der neuen Schöpfung*, na kojima participira čitava stvarnost.

⁶⁵ Čitava se Moltmannova teologija, u zadnjoj liniji, bavi upravo odnosom Kristova uskrsnuća i smisla povijesti. Povijest poprima svoj smisao jedino kroz uskrsnuće, ukoliko je ono objava Božje pravednosti (usp. TS 220; DC 218; ChS 55).

kojom se događa preobrazba stvorenja i proslava Božja. Vrijeme novoga stvaranja treba shvatiti eshatološki, kao Božju budućnost koja ne stoji vremenski »ispred« već »iznad« sadašnjeg vremena.

1.2.3. Stvaranje čovjeka

Čovjek je, prema svjedočanstvu objave, stvoren ne kao ostala stvorenja, već na *sliku Božju* (Post 1, 26). »Ukoliko je slika Božja čovjek uživa privilegirano mjesto među stvorenjima.«⁶⁶ Što to međutim znači biti »stvoren na sliku Božju«?

»Čovjek je slika Božja tek u zajedništvu s drugim čovjekom. 'Bog stvori čovjeka na sliku svoju; na sliku ga svoje stvori; muško i žensko stvori ih' (Post 1, 27). Radi toga čovjek može bit osoba tek po odnosu s drugim ljudima. *Slika Božja na zemlji* ne može biti gledana kao pojedinačna osobnost već tek *osobno ljudsko zajedništvo, potpuno ostvareno*.«⁶⁷

U knjizi *Bog u stvaranju* Moltmann posvećuje čitavo IV poglavlje ideji »čovjeka stvorena na sliku Božju kroz tri povijesne etape Božjeg života s ljudima.«⁶⁸ Čovjek je slika Božja po svojem prvotnom određenju. Stvaranje čovjeka ima korijen u posebnoj odluci Božjoj.

»Bog sam se određuje kao Stvoritelj svoje slike, još prije nego ju je stvorio. *Bog se odlučuje*: prisustvujemo *samoograničenju* Božjem u ovoj mogućnosti — i već u toj odluci nalazimo prvo *samo-poniženje* Božje, koje će se poslije pokazati u času kad Bog stavlja svoju sliku i svoju čast u 'ljudska' stvorenja, pa se dakle pušta uplesti u njihovu povijest.«⁶⁹

Izraz na *svoju sliku* (ili prema *svojoj slici*) »označava prije svega *odnos Boga s čovjekom* i tek u drugom redu *odnos čovjeka s Bogom*.«⁷⁰ Već se u ovom izrazu nalazi »uključeno eshatološko obećanje da ćemo jednog dana poznavati Boga 'licem u lice'«. ⁷¹

Biti *slika Božja* izražava čovjekovu određenost na život u zajedništvu. »Izoliran individuum i osamljen subjekt jesu deficitarni načini ljudskog postojanja, jer u njima nedostaje *slika Božja*. Ne postoji nikakvo prven-

•
⁶⁶ DnC 46. Mnogo puta se u teologiji tumači Moltmann, potaknuti »drugim izvještajem o stvaranju, kušalo »sugerirati ideju da bi svijet bio stvoren radi čovjeka« (DnC 45). Međutim, Bog nije stvorio svijet radi čovjeka već radi svoje slave.

⁶⁷ TRD 170. Moltmann izbjegava svaku vrstu »singularizma« što će se odraziti na njegovoj soteriologiji, u kojoj je trajno izbjegavan govor o »osobnom spasenju«.

⁶⁸ DnC 254. Usp. DnC 253—282. Malo drugačiji pristup je u Moltmannovoj antropologiji: *Uomo. L'antropologia cristiana tra i conflitti del presente*, Queriniana, Brescia 1972, 175—193.

⁶⁹ DnC 255.

⁷⁰ DnC 258. Moltmann nastoji potcrtati Božju inicijativu, kojoj je podređena ljudska inicijativa. Po sebi naime nije čovjek sposoban uspostaviti (pravi) odnos s Bogom.

⁷¹ DnC 260.

stvo osobe nad zajednicom — već su osoba i zajednica dva lica istog i jedinog životnog procesa.«⁷²

Bog je u Kristu objavio svoju pravu sliku (Kol 1, 15). »Ukoliko je slika Boga nevidljivoga, Krist je *posrednik stvaranja*, pomiritelj svijeta i Gospodin kraljevstva Božjega. Bog se pokazuje u svojoj savršenoj slici, ostvaruje svoje gospodstvo preko svoje slike, pomiruje i otkupljuje posredstvom vlastite slike na zemlji.«⁷³ Kako je čovjek izopačio sliku Božju (Rim 1, 21—23) njeno se ponovno potpuno ostvarenje događa u zajedništvu između vjernika i Krista po izabranju, opravdanju i proslavi (usp. Rim 8, 30) »*Opravdanjem* grešnik prima milost pravednosti grijehom izgublenu: ponovno postaje slika Božja na zemlji. *Proslava* pak, predviđena je za budućnost, jer se sastoji u 'otkupljenju tijela' (Rim 8, 23). (...) Opravdanje je dakle aktualni početak proslave. Proslava je buduće dovršenje opravdanja.«⁷⁴

Čovjekova sličnost s Bogom jest jedan dio njegova bitka. Druga strana, isto tako istinita, jest njegova grešnost. Ali, kako je moguće da se istovremeno bude i slika Božja i grešnik?⁷⁵ Moltmann je definirao sliku Božju u terminima odnosa Boga i čovjeka: »Bog se stavlja u takav odnos s čovjekom u kojem je čovjek njegova slika. Čovjekov grijeh bez sumnje može poremetiti odnos s Bogom, ali ne može razoriti Božji odnos prema čovjeku. Bog se stavlja u odnos s čovjekom ... kojega dakle samo on može prekinuti i potisnuti. Subjektivno, grešnik je potpuno grešnik i bezbožnik, ali istodobno ostaje potpuno slika Božja, dok mu pak Bog ostaje vjeran. Božja prisutnost čini čovjeka slikom Božjom, neizbrisivo i neizgubivo.«⁷⁶

Prekid odnosa s Bogom, s čovjekove strane nazvan je *istočnim grijehom*. »Nakon istočnog grijeha i u uvjetima djelovanja toga grijeha, trajno čovjekovo određenje da bude slika Božja na zemlji, po samoj sebi jest *milost Božja*«. ⁷⁷ Grijeh je naime »perversija (izobličenje) *čovjekova odnosa s Bogom*, ne njegov gubitak«, ⁷⁸ piše Moltmann.

•

⁷² DnC 261. Moltmann se ne slaže s pretpostavkama od kojih kreću katoličke socijalne enciklike *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno*, *Mater et Mater et Magistra*, prema kojima pojedinac ima prednost pred zajednicom.

⁷³ DnC 264. Usp. *Uomo, L'antropologia cristiana* ..., 32—44.

⁷⁴ DnC 225. Usp. ChS 53—55; FdC 181.

⁷⁵ Moltmann odbacuje »nauku o dva stupnja koja razlikuje sliku od sličnosti, tj. ontološki i moralni dio, po kojem IMAGO ostaje (čovjek = slika Božja) a SIMILITUDO se mijenja (čovjek = grešnik). Usp. DnC 269.

⁷⁶ DnC 272.

⁷⁷ DnC 272.

⁷⁸ DnC 273. »Ako je mržnja u stvari unesrećena ljubav, praznovjerje izoblićena vjera i grijeh izoblićeni odnos s Bogom, trebali bismo se složiti, koliko god to neobično zvučalo, da ne samo čovjek treba biti oslobođen od grijeha već i same snage (energije) grijeha trebaju biti otkupljene. Mržnja treba biti preobražena u ljubav, praznovjerje u vjeru i izgubljenost u nadu. Iako opravdani mogu biti samo grešnici a nikad grijesi, otkupljeni nisu samo grešnici, već u ovoj perspektivi i grijesi« (DnC 273). Za problem grijeha usp. I. FUČEK, *Il peccato oggi. Riflessione teologico-morale*, (ad uso degli studenti) PUG, Roma 1990.

Soteriološki je problem, konačno, problem odnosa Boga i čovjeka. Ako pođemo, prema Moltmannovim indicijama, od Pavlove teologije, vidjet ćemo da je slika Božja u ljudima »izopačena« (usp. Rim 1, 24) te da po Kristu i opravdanju biva ponovo uspostavljena.

Ali kako se mogao dogoditi grijeh, tako duboki lom? Nalazimo se pred otajstvom slobode. Ako Bog ostaje sebi vjeran, ne može rušiti zajedništvo sa svojim stvorenjima. Ostaje dakle na čovjeku da svojom slobodom izabere »negativne mogućnosti« i tako prekine zajedništvo s Bogom koje nije u stanju ponovno uspostaviti. Tako Moltmannova teologija stvaranja uključuje u sebe i hamartiologiju.⁷⁹

Dodajmo još kako prema Moltmannu u čovjeku nema prvenstva duše pred tijelom. »Čitav čovjek, duh, duša i tijelo jest slika Božja na zemlji.«⁸⁰ Zatim, čovjek kao slika Božja jest *imago Trinitatis*. Radi se još jednom o *analogia relationalis*: »Kao što su tri osobe u Trojstvu na jedinstven način jedno, na isti način ljudska su bića slika Trojstva u njihovom osobnom zajedništvu.«⁸¹

1.3. Evolucija stvorenja

Za Moltmanna je, kao što smo vidjeli, stvaranje proces vezan uz »povijest Božju sa svijetom«. Iz toga slijedi pitanje da li se može evoluciju promatrati kao autonoman proces i kakav je njezin odnos s čovjekovom slobodom?

Ponajprije je važno impostirati problem. »Evolucija se u strogom smislu ne veže uz 'stvaranje' već uz 'uređenje' stvaranja«,⁸² te tako ulazi u kontekst *trajnog stvaranja*, ne *stvaranja u početku*, piše Moltmann. »Evolucija opisuje trajno stvaranje materije i životnih sistema«,⁸³ u povijesti koja je otvorena budućnosti. Treba dakle »poći od činjenice da stvaranje još nije potpuno i da još nije stiglo svojem završetku.«⁸⁴ Teološka je pretpostavka za ovakvu impostaciju eshatološko određenje sveukupne povijesti i teocentrička vizija svijeta i čovjeka.⁸⁵ Evolucija ne može dakle biti autonoman proces već je vođena od Duha, jer je »po Duhu Bog prisutan u strukturama materije«.⁸⁶ »Bog drži otvorenom budućnost stvorenja, pa skupa sa budućnošću i mogućnost da se obrate. Božje se povijesno djelovanje bitno sastoji u otvaranu određenih životnih sustava po svojem trpljenjskom priopćavanju. U snazi neiscrpive moći da pati i spremnosti na patnju, Bog stvara i konkretne mogućnosti oslobo-

⁷⁹ Nažalost, kako u prvom tako i u svom drugom teološkom ciklusu on problem grijeha tretira veoma marginalno. Usp. FdC 130.

⁸⁰ DnC 279.

⁸¹ DnC 281. Usp. 100.

⁸² DnC 231. Usp. WJCh 315—329.

⁸³ DnC 231.

⁸⁴ DnC 232.

⁸⁵ Usp. DnC 232—233. Ovakvu orijentaciju Moltmann već ima od *Teologije nade*.

⁸⁶ DnC 249.

đenja životnih sustava koji teže da se zatvore i blokiraju bilo koji razvojni proces.«⁸⁷

Kakvoj budućnosti vodi evolucija? Prema kraljevstvu Božjem, odgovara Moltmann, ali ga ona ne može dokučiti sama po sebi. Evolucija ne može nadići zid smrti, i tako stići do eshatološkog otkupljenja, do svog konačnog ispunjenja. To zavazda ostaje djelo Božje, *novo stvaranje* što proizlazi iz njegove ljubavi.

2. Pomirenje

Bog je stvorio svijet, ne da ga napustiti, već da svijet odgovori njegovoj ljubavi. Božje blaženstvo jest baš u odgovoru na njegovu ljubav. Slijedeći Augustinovu nauku o unutartrajstvenom životu kao vječnom odgovoru i vječnoj izmjeni ljubavi⁸⁸ Moltmann promatra Božje nastojanje oko čovjekova spasenja (koje se ostvaruje u Kristu) u procesu opravdanja koje se odvija u više smjerova: u oprostjenju grijeha, u oslobođenju od snage grijeha, u pomirenju napuštenih, u novom životu i sudjelovanju na novom, pravednom svijetu Božjem, čak i po patnji.⁸⁹

Grieh ne dopušta da čovjek savršeno odgovori Božjoj ljubavi. Da bi se ponovno uspostavio odnos ljubavi i da bi spasio svijet od »propasti u ništa« i od rušilačke snage »ništavila«, Trojstvo se otvara. U utjelovljenju, smrti i uskrsnuću Sina, Otac po Duhu Svetom uspostavlja novo zajedništvo s čovjekom, stvorenim radi svoje slave.

Bog je stvorio čovjeka na svoju sliku i dao mu slobodu. Ali sloboda nosi sobom i opasnosti. Sloboda otvara, kako bi rekao Moltmann, polje mogućnosti, kako pozitivnih tako i negativnih. Izabrali, tj. ostvariti ove mogućnosti znači pozitivno ili negativno odgovoriti na ponudu Božje ljubavi. I doista, čovjekov izbor negativnog odgovora ima utjecaj na sve stvoreno. Odbacivši Božju ljubav i poremetivši sa svoje strane zajedništvo s Bogom, čovjek je prouzročio smrt, propast u ništa.

2.1. Poziv u slobodu

Ako Bog želi postići odgovor ljubavi na svoju ljubav, nužno je da taj odgovor dođe od slobodnog bića. Ako bi neko biće bilo potpuno determinirano — i njegov bi odgovor bio determiniran te ne bi bio odgovor ljubavi. Ako je pak konačni cilj svega, kako drži Moltmann, proslava

•

⁸⁷ DnC 248. »U perspektivi svijetske povijesti i usavršavateljsko *preobražavajuća snaga patnje* predstavlja temelj za osloboditeljsko Božje djelovanje« (DnC 248). Moltmann se slaže s P. Th de CHARDINOM u vezi s potrebom razvoja kozmološke perspektive u kristologiji, kritizirajući svako pre-naglašavanje autonomnosti povijesti u odnosu na Božje djelovanje. Usp. WJCh 318.

⁸⁸ Usp. Moltmann, J., *Sulla Trinità*, M. D'Auria, Napoli 1982. 58—61; TRD 67—71; 121.

⁸⁹ Usp. WJCh 211. Da bi opisali »povijesni proces spasenja« izabrali smo izraz *pomirenje* jer on više od izraza *oslobođenje* i *opravdanje* naglašava sudjelovanje na povijesnom procesu spasenja čovjeka i svijeta.

Božja i ako čovjekova sloboda slavi Boga, jasno je da čovjeka valja definirati kao biće stvoreno za slobodu i pozvano na slobodu.⁹⁰

Ali, što je sloboda? Prije govora o ljudskoj slobodi, potrebno je reći nekoliko riječi o Božjoj slobodi. Odbacivši *nominalističku nauku o dekretima*⁹¹ i *formalistički koncept slobode*⁹² Moltmann inzistira na *komplementarnosti* slobode i ljubavi koja je osobito naglašeno u terminu *zajedništvo*, jer su ljubav i prijateljstvo vrhunsko očitovanje najvišeg stupnja slobode: »Trojstveni Bog se objavljuje kao ljubav u zajedništvu Oca i Sina i Duha Svetoga. Sloboda je u *prijateljstvu* koje Bog nudi ljudima i po kojem ih čini svojim prijateljima. Njegova sloboda je ljubav koja može biti ranjena, njegova otvorenost i dolazak ususret, radi čega pati s ljudima koje voli... Patnjom i žrtvom, predanošću i strpljivošću Bog pokazuje svoju vječnu ljubav i na taj način čovjeka, svoju sliku, svoje stvorenje, 'ostavlja slobodnim'. Bog očekuje svoju slavu očekujući ljubav od čovjeka, nudeći mu su-patnju i otkupljenje. I tako se ne objavljuje samo kao Gospodin već je i spreman poslušati kao Otac.«⁹³

Čovjekova bi sloboda trebala odgovarati Božjoj slobodi. A Bog svojom slobodom, preuzimajući u sebe po smrti Kristovoj napuštenost i smrt, ispunja »ništa« smrti i ponovno uspostavlja, milošću vjere, čovjekovu slobodu.

Prije negoli se dotaknemo problema Božjeg povijesnog nastojanja oko čovjekovog »oslobođenja« mogli bismo već rečeno sažeti u kratku shemu:

1. Bog je ljubav koja se autokomunicira i očekuje odgovor ljubavi. 2. Čovjek, od Boga stvoren kao slobodno biće, grijehom je odbacio Božju ljubav te propao »u ništa«, u smrt. 3. Da bi spasio čovjeka, Bog ulazi u smrt i uspostavlja zajedništvo s njim, pobjeđujući snagu grijeha. Po vjeri (opravdanjem) u čovjeku se ponovno uspostavlja sloboda, koja će se potpuno aktualizirati u eshatološkom otkupljenju.

Radi se dakle o intratrinitarnoj ljubavi koja se očituje u povijesti, »*Žrtava beskrajne ljubavi* koju pokazuje Sin na Golgoti, već je od vječnosti uključena u izmjenu one ljubavi koja konstituira božanski život Trojstva.«⁹⁴ Radi toga Moltmann nastoji pokazati kako spasenje ne treba tražiti polazeći od klasičnih ideja žrtve i zadovoljštine, već polazeći od objave Božje ljubavi.⁹⁵

2.2. Božja patnja

Stvaranje u početku opisano je od Moltmanna kao Božje *samoograničenje*. Povijest Božja sa svijetom i nije drugo do li povijest te Božje autolimitacije, koja se može slobodno preriječiti u izraz: patnja.⁹⁶

•

⁹⁰ Usp. J. Moltmann, *Il linguaggio della liberazione. Prediche e meditazioni*, Queriniana, Brescia 1973, 63—72.

⁹¹ TRD 63.

⁹² TRD 65.

⁹³ TRD 67. Usp. i TRD 227—236; DC 290; FdC 89.

⁹⁴ TRD 182.

⁹⁵ Usp. WJCh 186; 209—210; 231.

⁹⁶ Usp. TRD 30—71. »U tradicijama o stvaranju svijeta ovo Božje djelovanje koje ne zahtjeva pretpostavke opisano je kao način stvaranja koji ne zahtje-

»U patnji se čovjek pita o Bogu jer nerazumljiva patnja stavlja u pitanje čovjekova Boga. Patnja samo jednog nevinog djeteta nerješivo se protivi ideji svemogućeg i dobrog Boga koji je na nebesima. Dapače, Bog koji dozvoljava patnju nevinih, apsurdnu smrt, nije dostojan zvati se 'Bogom'.«⁹⁷ Iskustvo patnje i smrti, pravi problem teodiceje, nagoni nas da se ozbiljno pozabavimo objavom Božje patnje. A tumačenje patnje i smrti Kristove tvori središnji dio problema *pomirenja*.⁹⁸

2.2.1. Mesijanska patnja Kristova

Moltmann je razdijelio središnji dio svoje kristologije (WJCh) u tri poglavlja, koji obrađuju poslanje, muku i uskrsnuće Kristovo. Zaustavimo se načas kod Kristove patnje i njezina spasenjskog značenja. Tijekom povijesti Izraela susrećemo sve izraženija mesijanska obećanja. Isusovo poslanje, vezano uz mesijanska obećanja Starog zavjeta (Lc 4, 17—21), odražava se u njegovom cjelokupnom životu, od »rođenja od Djevice« pa sve do uzdignuća »zdesna Ocu«. ⁹⁹

Isusovo krštenje zauzima posebno mjesto. Ovim događajem započinje njegovo mesijansko djelovanje (Mk 1, 1—12). Od tada je »ispunjen Duhom« koji ga ne čini nadčovjekom već uzima udio u njegovim ljudskim slabostima, u njegovoj muci i smrti. Silazak Duha Svetoga nad Isusa, može se također, prema Moltmannu, označiti kao *kenoza Duha Svetoga*.¹⁰⁰

U javnom se djelovanju Isusovo poslanje očituje u naviještanju radosne vijesti o kraljevstvu Božjem siromasima,¹⁰¹ u ozdravljanju bolesnih i izgonu zlih duhova,¹⁰² u prihvaćanju grešnika i podizanju poniženih.¹⁰³ U Isusovu »stilu »življenja« nalaze svoj korijen kršćanska etika i »etičko poznavanje Isusa«. ¹⁰⁴ Isus naviješta mesijanski početak (sabat),¹⁰⁵ novi zakon, utemeljen na propovijedi na gori¹⁰⁶ i mesijanski mir koji uključuje nenasilno djelovanje i odgovornost i za neprijatelje. Isus je »mesijanska Osoba«. On je Mesija, »Onaj koji dolazi«. Tako je vjerovano i tako je nagoviještena već od prve kršćanske zajednice (Usp. Dj. 3, 12—26). Njegovo je mesijansko otajstvo konačno razotkriveno u patnji. »Prava je *mesijanska tajna* Isusova zapravo *tajna njegove patnje*«. ¹⁰⁷ Objavljajući svoj intimni odnos s Ocem Isus i u društvenim odnosima

va truda (...). U proročkoj pak teologiji povijesno stvaranje slobode, pravde i spasenja opisano je terminima rada i truda (muke)« (DnC 247).

⁹⁷ TRD 58.

⁹⁸ Usp. TRD 63.

⁹⁹ Usp. WJCh 92—107.

¹⁰⁰ Usp. WJCh 113.

¹⁰¹ Usp. WJCh 114—124.

¹⁰² Usp. WJCh 124—132.

¹⁰³ Usp. WJCh 132—136. U ovom kontekstu posebno značenje imaju »otpuštanje grijeha« te blagovanje sa siromasima i grešnicima.

¹⁰⁴ Isusa se ne može upoznati a da ga se ne slijedi; to uključuje i »život po kršćanskoj etici« (ne po »etici kršćana«); usp. WJCh 139.

¹⁰⁵ Usp. WJCh 139—143. U ovo je uključen i ekološki odnos prema prirodi.

¹⁰⁶ Usp. WJCh 143—148. Radi se o mesijanskom iščitavanju *Thore*.

¹⁰⁷ WJCh 160.

uspostavlja novo zajedništvo s ljudima, muškarcima i ženama, s Izraelom i sa čitavim narodom (*ohlos*).¹⁰⁸ Kao *eshatološka osoba* Krist je mesijanski čovjek, kao *teološka osoba* Sin je Božji, a kao *društvena osoba* brat je sve braće i sestara.¹⁰⁹ Mesijansko poslanje Kristovo objavljuje djelovanje Trojstva u povijesti. Pomirenje s Bogom utemeljuje *ново zajedništvo* s ljudima u pozivu na slobodu. Bog svojim poniženjem u muci i smrti Kristovoj pobjeđuje snagu grijeha i smrti. Ova pobjeda, već prisutna za vrijeme Isusova zemaljskog života, u ozdravljenjima i otpuštanju grijeha, ne gubi nikada svoj eshatološki značaj.

Vjerom u Sina Božjega, u njegovo mesijansko poslanje, u zamjениčku patnju i eshatološko uskrsnuće, vjernik je opravdan pred Bogom te postaje slobodan za doksologiju. Nema, kaže Motmann, slobode bez vjere. Kroz vjeru se tako ostvaruje oslobađanje prirode kao i društveno, gospodarsko, političko i religiozno oslobođenje. Mesijansko je poslanje Kristovo u stvari poziv na korjenitu preobrazbu zemaljskog života.

2.2.2. Apokaliptička patnja Kristova

Zemaljski Isusov život završava se smrću na križu. U knjizi *Trojstvo i kraljevstvo Božje* Moltmann se je pozabavio problemom Kristove smrti u trinitarnom kontekstu.¹¹⁰ U svojoj je pak kristologiji razvio čitavo poglavlje o apokaliptičkoj patnji Kristovoj,¹¹¹ koju ćemo ukratko izložiti.

Novi zavjet ne govori samo o Kristovoj patnji već i o osobnoj patnji apostola, o patnji Izraela i konačno o patnji svih stvorenja ovoga vremena. Sve patnje ovoga vremena imaju »odnosnu točku« u Kristovoj patnji.¹¹² Patnja i smrt, u obzorju ovoga svijeta poprimaju *apokaliptičke oznake*: »prolazi obličje ovoga svijeta« (1Kor 7, 31; Rim 13, 12). U kontekstu prirode i vremena ovoga svijeta Krist je podnio apokaliptičku patnju.

Kristova je smrt prije svega *ljudska smrt*. Protiv njega se je vodio politički i religiozni proces, osuđen je zbog svoga javnog djelovanja, zbog svojih riječi i djela posred ljudi. On sam, prema Mk 14, 61—62, pred Sinedrijem prizna je svoje božansko sinovstvo i njegova je mesi-

¹⁰⁸ Usp. WJCh 163—167. Moltmann inzistira na izrazu *ohlos*, koji označava »mnoštvo bez vodstva i smjera, masa bez političkog i kulturnog značenja« (*Nuovo stile di vita. Piccoli passi verso la »comunita«*, Queriniana, Brescia 1979, 120). Ovaj je izraz kod Mt i Mk puno češći nego *laos* (100 prema 12 puta).

¹⁰⁹ Na koncu Moltmann sažima mesijansko poslanje Kristovo ovako: »U vjeronjanju, nakon 'rođen od Djevice Marije' odnosno 'i postao čovjekom', trebalo bi nadodati: kršten od Ivana Krstitelja, ispunjen Duhom Svetim da navijesti kraljevstvo Božje siromasima, da bolesne ozdravlja, isključene prihvati, Izraela da probudi za spas narodima i da se svim narodima smiluje« (WJCh 171).

¹¹⁰ Usp. TRD 86—95.

¹¹¹ WJCh 172—234.

¹¹² WJCh 177.

janska ispovijest postala argumenat za osudu na smrt.¹¹³ Za Židove je Isus *paradoksalni i revolucionarni* Mesija. Njegova se smrt ne može svesti na smrt *mesijanskog pobunjenika*, niti na čistu žrtvu za grijeh naroda.¹¹⁴ Riječi koje je Isus na križu izgovorio (»Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio«) ne mogu se svesti na Ps 22.¹¹⁵

Isus umire kao Židov i njegova je smrt također dio patnje njegova naroda.¹¹⁶ Isus umire kao siromah, rob, i tako je njegova smrt muka i smrt siromaha. Konačno, Isus umire smrt svega živoga. Ako je smrt »plaća grijeha« Isus nije mogao umrijeti »svoju smrt« već »smrt grešnika, našu smrt«, i tako njegova postaje solidarna smrt.¹¹⁷

Ali Krist nije samo čovjek već i Bog, pa njegova muka i smrt moraju biti promatrane kao *muka i smrt Sina Božjega*.¹¹⁸ Ovdje se Moltmann vraća *teolgiji predanja (paradidona)*. Isusova patnja, ukoliko je on utjelovljeni Sin Božji, jest Božja patnja. Na križu Isus umire »napušten od Boga«. U njegovoj patnji i smrti odvija se proces u kojemu Otac predaje Sina (Rim 8, 32) i Sin predaje samoga sebe (Gal 2, 20). U toj se patnji iskazuje sukladnost Očeve volje sa Sinom koji se Ocu prinosi po Duhu (Heb 9, 14).¹¹⁹

Trojstvena je patnja vrhunski izraz Božje ljubavi. Otac predaje Sina »za nas«, da bi postao Bog i Otac napuštenih. Sin podnosi smrt u napuštenosti i njegovo se predanje sastoji u odreknuću od »sličnosti s Bogom« (*kenoza*). A Duh Sveti je onaj koji »ujedinjuje u razdijeljenosti, koji garantira povezanost Oca i Sina i njihovu odvojenost«. ¹²⁰ Dakle, »lik Trojstva koji se objavljuje u predanju Sina artikulira se na sljedeći način: Otac predaje Sina u apsolutnu smrt; — Sin predaje samoga sebe za nas; — zajednička žrtva Oca i Sina događa se po Duhu koji povezuje i spaja napuštenoga Sina s Ocem«. ¹²¹

Teologija predanja i teologija Božje su-patnje (*compassio*)¹²² izražavaju *solidarnost, predstavništvo* i *novo stvaranje* po patnji Kristovoj: »Patnje Kristove su 'božanske' jer Bog kroz njih postaje solidaran sa čovjekom i svim stvorenjem: *Bog je s nama*. Patnje Kristove su 'božanske' jer

¹¹³ Usp. WJCh 185—187.

¹¹⁴ WJCh 186.

¹¹⁵ »Niti Ps 22 u Isusovim ustima ne rješava sukob — jer psalam završava zahvalnicom za spasenje iz smrtne opasnosti koje se na Golgoti nije dogodilo, a uz to ovim psalmom Isus ne razgovara s Ocem već s Bogom Izraela« (WJCh 188). Ovakva interpretacija služi Moltmannu da bi potvrdio svoj govor o intratritinitarnoj patnji. Drugačija je interpretacija kod E. Manicardi, *Gesù e la sua morte secondo Marco* 15, 33—37 i G. Danieli, »*Eli, Eli, Lama Sabactani?*« *Riflessioni sul origine e il significato della suprema invocazione di Gesù secondo Mateo* (Mt 27, 46), u AA.VV., *Gesù e la sua morte. Atti della XXVII settimana biblica dell' ABI*, Paideia, Brescia 1980, 9—28 i 29—49.

¹¹⁶ Usp. WJCh 189—190.

¹¹⁷ Usp. WJCh 190—191.

¹¹⁸ Usp. WJCh 192—203, kao i TRD 92—95; DC 276—291.

¹¹⁹ Usp. WJCh 195.

¹²⁰ TRD 93.

¹²¹ TRD 95.

¹²² Moltmann se i u WJCh 199—200 poziva na Origena. Usp. PG 13, 812a (*Selecta in Ezechielem*) i PG 13, 714 f (*Homilia VI in Ezechielem*).

Bog zamjениčki za nas nastupa i tamo nas spasava gdje mi nismo sposobni biti već tonemo u ništa: *Bog je za nas*. Patnje Kristove su 'božanske' jer će iz njih biti nanovo rođene sve stvari: *mi smo od Boga*.¹²³

Naglasili smo spasenjsko značenje Kristove smrti i njenu osloboditeljsku snagu. Krist je predan u smrt radi naših grijeha i uskrišen je radi našega opravdanja, kaže sv. Pavao (Rim 4, 25). *Opravdanje* Božje jest sukladno njegovu stvarateljskom djelovanju koje nadilazi smrt¹²⁴ i izražava se barem u šest komponenata: u otpuštanju krivnje za grijehe; u oslobođenju od vlasti grijeha; u pomirenju bez-božnika; u novom životu na službi pravdi; u baštini novog stvaranja i sudjelovanju na novom Božjem pravednom svijetu.¹²⁵

Svojom smrću Krist ulazi u zajedništvo s mrtvima. Dakle, ni oni nisu izgubljeni već mogu postići živu nadu po Radosnoj vijesti. I oni mogu povjerovati, kaže Moltmann, jer Krist nije nedjelotvorno navijestio Evandjelje.¹²⁶ Njihova je egzistencija »u Kristu« (Fil 1, 27), ali još nije otkupljeni život. I oni su »na putu«¹²⁷ očekujući uskrsnuće tijela i ispunjenje Kristova gospodstva (1 Kor 15, 20 ss) nad svakom stvari.¹²⁸

Kroz zemaljski život u vjeri, nadi i ljubavi i mi participiramo na Kristovoj patnji, ali i na njegovu uskrsnuću. I današnji mučenici svjedoče spasenjsku vrijednost muke i smrti Kristove.¹²⁹ Zajedništvo s Kristovim patnjama ostvaruje se također i u sakramentalnoj praksi Crkve, posebno u »večeri Gospodnjoj«. Prema Moltmannu ne radi se o žrtvi¹³⁰ već o *spomenu* koji na svoj način povezuje prošlost sa budućnošću, uspomenu s nadom.¹³¹

Muka i smrt Kristova čin su Božje pravednosti, koja i nije drugo do li njegova ljubav. Bog na sebe uzima osudu da bi je nadišao u svojoj stvaralačkoj ljubavi te tako donio novu slobodu nepravednicima. *Zamjениčka patnja Kristova* želi reći da on umire kao naš brat kako bi mi postali *sinovi* u *Sinu*, sinovi Boga Oca.

•
¹²³ WJCh 202.

¹²⁴ Usp. WJCh 206. Smrt je plod grijeha, o kojem prema Moltmannu treba govoriti i u transpersonalnom smislu. O »transpersonalnoj snazi grijeha« usp. WJCh 206—207.

¹²⁵ Usp. WJCh 211.

¹²⁶ Usp. WJCh 212.

¹²⁷ »U ovom 'međuvremenu' mrtvi nisu od Boga odijeljeni, ali to zajedništvo nije ni potpuno, već su 'u Kristu' i s njim na putu. Njihova sudbina ovisi o budućnosti Kristovoj« (WJCh 214).

¹²⁸ Otkupljenje se tiče svega stvorenoga: »Novovjeko reduciranje spasenja na čovjekovu dušu dovelo je do shvaćanja da ostala stvorenja ne trebaju ni spasenje ni otkupljenje« (WJCh 217).

¹²⁹ Primjeri suvremenog mučeništva su P. Schneider, D. Bonhoeffer i O. A. Romero. Usp. WJCh 219—226.

¹³⁰ Usp. WJCh 231, DC 59 i ChS 109.

¹³¹ Zgodno je spomenuti da Moltmann preuzima terminologiju sv. Tome (STh III, 20, 3). Euharistija je *signum rememorativum* patnje i smrti Kristove; *signum prognosticum* buduće slave i *signum demonstrativum* milosti (usp. WJCh 228).

2.2.3. Eshatološko uskrsnuće Kristovo

Bog se u Kristu ponizuje, uzima na sebe patnju i smrt. Odnosi između Oca i Sina se lome. Duh Sveti kao vez ljubavi ponovno uspostavlja njihovo zajedništvo u kojima sada uzima udjela i čovječstvo Sina. Kao što su smrt i napuštenost propast u ništa, tako je i njihovo nadilaženje novi život, uskrsnuće.

Sve što je do sad Moltmann napisao vrti se, u konačnici, oko problema uskrsnuća. To vrijedi i za njegovu kristologiju. Centralni dio, uz poglavlje o patnji i smrti, tvori poglavlje o Kristovu uskrsnuću.¹³² Prije svega treba reći kako je uskrsnuće *eshatološki* događaj kojim započinje *novo stvaranje*.¹³³ Vjera u uskrsnuće utemeljena je na »ukazanjima« Kristovim nakon smrti i na iskustvu Duha koje su imali apostoli.¹³⁴ Uskrsnuće opisuje *kvalitativno novi život*, a vjerovati u njega ne može biti odijeljeno od sadašnjega života. »Tko govori o Kristovu uskrsnuću od mrtvih i vjeruje u uskrsavajuću snagu Božju, taj govori o temelju iščekivanja, o budućnosti i o oslobođenju čovjeka i otkupljenju svijeta. Što se povijesno o uskrsnuću Kristovu može znati ne smije se apstrahirati i od onoga čemu se smije nadati i što treba činiti. Tako u jedinstvu znanja, nadanja i djelovanja, uskrsnuće se Kristovo može pravo povijesno razumjeti.«¹³⁵

Pitanje tjelesnog uskrsnuća Kristova otvara pitanje odnosa »naravi« i uskrsnuća. Osoba je, prema Moltmannu, bitno sastavljena od »naravi i povijesti«.¹³⁶ Uskrsnuće Kristovo, da bi se ticalo čitavog čovjeka, nužno treba biti tjelesno uskrsnuće, iz čega slijedi i naša nada u uskrsnuće tijela.¹³⁷ Kršćanska eshatologija, utemeljena na Kristovu uskrsnuću, nadilazi razdiobu duše i tijela, duha i materije. »Život vječni može biti samo tjelesni život, inače nije 'život'«,¹³⁸ piše Moltmann. Nema osobnog uskrsnuća od mrtvih, ako to nije »uskrsnuće tijela«. Ali što će se zapravo dogoditi u uskrsnuću? Prema 1 Kor 15, 53 ovo smrtno tijelo će biti preobraženo. Preobražen će biti ne samo čovjek već svijet, priroda. Sve će dakle biti otkupljeno na slavu Božju.¹³⁹

Uskrsnuće se ne da iskusiti s ove strane smrti. Da bi pristupili tom događaju, koji nema povijesne analogije, ostaje nam vjera. Jedino vjera može percipirati irupciju eshatološkog života usred povijesti smrti.

•
¹³² WJCh 235—296.

¹³³ »Između kristoloških izraza 'mučen, raspet, umro' i 'treći dan uskrsnuo od mrtvih' ne treba stajati 'i' već točka, ili pauza, jer tu započinje nešto bitno kvalitativno drugačije, naime eshatološki izrazi o Kristu« (WJCh 236).

¹³⁴ WJCh 240.

¹³⁵ WJCh 259.

¹³⁶ »Čovjekovoj tjelesnosti pripadaju narav i povijest tvoreći formu života. Osoba je duhovno reflektirajuća, povijesno uobličena narav. Svaka individualna osoba je hipostaza naravi... Osoba je više od subjekta razumjevanja i volje. Osoba je živo tijelo« (WJCh 179).

¹³⁷ Usp. WJCh 280.

¹³⁸ WJCh 282.

¹³⁹ Usp. WJCh 295—296.

Uskrnućem Krista, Sina Božjega, ponovno se uspostavljaju odnosi unutar Trojstva.¹⁴⁰ Otac prima odgovor na svoju ljubav prema stvorenju u predanju Sina. Na to predanje On odgovara uskrnućem, *novim stvaranjem*. Ono što vrijedi za smrt Kristovu, kao zajedničarsku smrt, vrijedi i za njegovo uskrnuće. Krist je uskrnuo kao brat svih ljudi te njegovo uskrnuće ima spasenjski značaj za sve ljude i sav svijet. Ono je odlučni trenutak u kojemu je povijest orijentirana prema kra- ljevstvu Božjem koje dolazi.

Uskrnuće Kristovo ima i značaj Božjeg *samoopravdanja*. Bog se »samo-opravnava« (radi se o problemu »Božje pravednosti«) uskrnivši onoga koji je pravedan umro, napušten kao grešnik. Otac se opravdava u svojoj vječnoj ljubavi prema Sinu i opravdava se također prema svima napuštenima u smrti, čineći ih dionicima novoga života u Kristu, po njihovoj vjeri.

2.3. Već i još ne

S Kristom se rješava enigma povijesti, Boga i čovjeka, ali povijest još nije dovršena. Uskrnućem Kristovim započinje »konačni proces uskrnuća od mrtvih«.¹⁴¹ Proces je to u kojem se isprepleću *već i još ne* spasenja. »Mi 'posjedujemo' prvine Duha — makar 'očekujemo' otkupljenje našega tijela«.¹⁴² Ali ako se sve to dogodilo, kako to da se u tijeku povijesti promijenilo malo ili ništa? Ostaje patnja, nepravda i grijeh. »Vjera čini čovjeka slobodnim od grijeha«,¹⁴³ ali je proces tog oslobođenja još u tijeku. Nisu svi došli k vjeri, a snaga Božjeg oslobođenja poštuje čovjekovu slobodu. Kad Bog bude »sve u svemu«, tada će se dovršiti i proces oslobođenja, potpunim otkupljenjem čovjeka i prirode.

Potpuno zajedništvo s Kristom i potpuno sudjelovanje na spasenju ostvarit će se u *eshatonu*. Sad je moguće tek nesavršeno zajedništvo s Kristom, tamo gdje se on čini prisutnim. A on se čini prisutnim u siromasima, u bratskom zajedništvu i u sakramentima.¹⁴⁴

Već spasenja u zajedništvu s Kristom temelji se na vjeri i zahtijeva mesijanski način življenja. Tako ponovno sve biva povezano: vjera koja opravdava u tijeku povijesti i koja u snazi Duha oslobađa, provodi sve veći dio stvorene stvarnosti k zajedništvu s Bogom u Kristu. I to možemo nazvati: *proces pomirenja svijeta s Bogom*.¹⁴⁵

3. Otkupljenje

Stvaranje, Kristovo pomirenje i konačno otkupljenje temeljne su odrednice *Božje povijesti sa svijetom*. Stvaranje i pomirenje, prema Moltmannu, očituju se u terminima Božjeg *samoponiženja*. Eshatološko pak

¹⁴⁰ Usp. TRD 138.

¹⁴¹ DnC 87.

¹⁴² DnC 88.

¹⁴³ DnC 90.

¹⁴⁴ Usp. ChS 265—374.

¹⁴⁵ Usp. *Giustizia crea futuro*, 95—97.

otkupljenje izražava se u terminima Božje *samoproslave*. Valja nam ovdje još jednom spomenuti kako otkupljenje ostaje vazda vezano uz Božju patnju: »Otkupljenje svijeta i ljudi za slobodu i zajedništvo vezano je uvijek uz proces *Božjeg otkupljenja* od patnja svoje ljubavi. Ova ljubav koja oslobađa i otkupljuje kroz patnju, upravljena je k ispunjenju blažene ljubavi. A ljubav će biti blažena tek kada pronade ljubljene osobe, kad ih oslobodi i kad zauvijek bude s njima. Stoga je u ovom smislu otkupljenje svijeta povezano uz samootkupljenje Božje od svojih patnji.«¹⁴⁶

Božji je proces sa svijetom orijentiran prema eshatološkoj budućnosti. U tijeku povijesti ova je budućnost anticipirana u mesijanskim obećanjima i iznad svega u Kristovu uskrsnuću. Krist je uskrsnuo i mi, u vjeri, participiramo na njegovu uskrsnuću, iščekujući potpuno očitovanje njegova *gospodstva* i *preobrazbu* svijeta, o kojoj možemo već govoriti, ukoliko u svijetu prebiva Bog. Radi se o iskustvu Duha kao nove Božje *prisutnosti* u čovjeku i u svijetu. U stvari, ti isti ljudi »hram su Duha Svetoga« (1 Kor 6, 13—20).¹⁴⁷ Konačno se ispunjenje stvaranja dakle tiče Boga, svijeta i ljudi.

3.1.1. Kraljevstvo slobode

Razvijajući svoju teološku misao Moltmann se je već na početku konfrontirao s filozofijom E. Blocha¹⁴⁸ i s njegovom »domovinom identiteta«. Kraljevstvo Božje, o kojem Moltmann govori, puno je više nego neka nedefinirana *domovina identiteta*.

Nauka o kraljevstvu Božjem jest dio *trinitarne doktrine*.¹⁴⁹ Očevu *kraljevstvo* očituje se pod znakom stvaranja, providnosti i strpljivosti. »Kraljevstvo Sina sastoji se u *oslobađajućem gospodstvu* Razapetoga i u zajedništvu s Prvorodencem među mnogom braćom i sestrama.«¹⁵⁰ U *kraljevstvu Duha* »po vjeri i u poslušnosti vlastitoj savjesti čovjek postaje prijatelj Božji (...) U prebivanju Duha (inhabitatio Spiritus Sancti in corde) anticipirano je eshatološko prebivanje slave Božje u čovjeku.«¹⁵¹

Potpuno ispunjenje Očevog stvaranja, univerzalna afirmacija Sinovljeva oslobođenja i prebivanja Duha, bit će u *kraljevstvu slave*. Kraljevstvo se Božje potvrđuje u slobodi. Bog je očitovao, upustivši se u »povijest stvaranja«, svoju slobodu kao ljubav. Čovjek je slobodu, poklonjenu mu od Boga, izgubio. Opravdanje, vjerom u Krista, rađa novu slobodu. Ali gdje nedostaje vjera ostaju aktivni »*sotonski krugovi smrti, vlasti i zakona*«. Put dakle prema kraljevstvu Božjem ostaje trajno obilježen neslobodom, grijehom i smrću.

¹⁴⁶ TRD 71.

¹⁴⁷ Usp. TRD 115—116 i DnC 17.

¹⁴⁸ Usp. TS 349—373 i J. Moltmann, *In dialogo con E. Bloch*, Queriniana, Brescia 1979.

¹⁴⁹ TRD 224—227. Moltmann uz to redefinira nauku o povijesnom razvitku kraljevstva Božjeg od G. de Fiore.

¹⁵⁰ TRD 225.

¹⁵¹ TRD 226.

Duh je Božji ona unutrašnja snaga koja sve nosi prema eshatološkom ispunjenju kraljevstva Božjega. Duh je pokretač ovoga procesa, pod njegovim poticajem izvire slobodni odgovor Božjoj ljubavi. Duh, kao veza između Kristova djela spasenja i nas, čini nas dionicima spasenja. Duh u Crkvi, koja je »anticipacija kraljevstva Božjega«, posadašnjuje pomirenje i oslobođenje u tijeku povijesti.¹⁵² U stvari, Duh čini od Crkve »eshatološku zajednicu spasenja«.¹⁵³

Kraljevstvo Božje, kraljevstvo slobode, za Moltmanna je sinonim za *otkupljenje*. Otkupljenje je način življenja punog zajedništva s Bogom. Mesijanska je priprava otkupljenja inauguracija kraljevstva Božjega u svijet. Kako je Crkva »anticipacija kraljevstva Božjega«, tako su i *sredstva spasenja* u toku zemaljske povijesti, u snazi prisutnosti Duha, anticipacija konačnog zajedništva između Boga i stvorenja u njegovu kraljevstvu.

Konačni dolazak kraljevstva Božjega neće biti apokaliptički već eshatološki događaj, novo stvaranje u konačnoj preobrazbi »na sliku Krista proslavljenoga«. U ovaj su proces uključeni čovjek, priroda i sve »nebeske sile«. Sve će biti preobraženo a ne dokinuto u »vječnosti«, uključujući i vrijeme i prostor.¹⁵⁴ Osim toga naš autor ne govori o *sudu* već o otkupljenju snaga zla.¹⁵⁵

3.2. Zajedništvo s Bogom

Moltmann definira spasenje kao »zajedništvo s Bogom« koji u sebi živi život zajedništva.¹⁵⁶ Zajedništvo s Bogom, kakvo je bilo u prvom stvaranju, porušeno je zlom upotrebom čovjekove slobode. Čovjek je pao »pod vlast grijeha i smrti« te više nije u mogućnosti da pristupi k Bogu. Krist je, svojom smrću i uskrsnućem nadišao zid grijeha i smrti te ponudio novu mogućnost za ulazak u zajedništvo s Bogom. Duh Božji, čini nas po vjeri, u tijeku povijesti dionicima Kristova događaja. S ove strane smrti mi iskušavamo prvi dio Kristova događaja, tj. participiramo na njegovoj smrti. To se događa u mucijama, patnjama i kušnjama ovoga svijeta. Ove su patnje početak puta koji nas vodi k potpunom dioništvu u uskrsnuću.¹⁵⁷

Participacija na Kristovu uskrsnuću u tijeku povijesti moguća je, prema Moltmannu, na planu vjere i izražava se u bratskoj ljubavi, u zajedništvu Crkve i u sakramentima. Ovo je već našega spasenja. Još ne našega zajedništva s Bogom, očitovano u eshatološkoj strani Kristova događaja, ostvarit će se u *novom stvaranju*. Tako prema Moltmannu treba govoriti o spasenju koje je već prisutno a istovremeno i o spa-

¹⁵² Usp. WJCh 308—309.

¹⁵³ Usp. TS 334. Konfrontirajući se s pozicijama K. Rahnera, Moltmann predlaže shemu za daljnju razradu ovih misli u članku: *Christsein, Menschsein und das Reich Gottes. Ein Gespräch mit Karl Rahner*, Stimmen der Zeit 203 (1985), 619—631.

¹⁵⁴ Usp. DnC 213—217.

¹⁵⁵ DnC 200.

¹⁵⁶ Usp. DnC 13.

¹⁵⁷ Usp. WJCh 177—178 i 219—226.

senju koje još nije postignuto. Teološki je ispravno govoriti o zajedništvu s Bogom, koje još nije potpuno aktualizirano u svim dimenzijama.

3.3. Otkupljenje svijeta

Baveći se i ekološkom krizom Moltmann je došao do ideje mesijanskog počinka kao krajnjeg dometa stvaranja. »U čemu je ispunjenje stvaranja: U *Božjem počinku*. Radi se o ispunjenju kroz počinak«. ¹⁵⁸ Mesijanski je počinak svečanost stvaranja. Ova je svečanost već na neki način anticipirana u povijesnim svečanostima; u suboti kao danu odmora i doksologije i u »anno sabatico«. ¹⁵⁹

Temeljni razlog govora o otkupljenju svijeta jest Božja ljubav. »Po kršćanskoj koncepciji novo stvaranje započinje uskrsnućem Kristovim od mrtvih, jer 'novo stvaranje' jest svijet uskrsnuća od mrtvih«. ¹⁶⁰ Po Kristovu čovječstvu i priroda ulazi u posebni odnos s Bogom. U patnji na križu Sin Božji pati ne samo ljudsku smrt već patnju i smrt čitave prirode. U svom uskrsnuću uskršava i njegovo tijelo, jer »u svojoj tjelesnosti čovjek nije stvoren da se razriješi u smrti već da se preobrazi. Nada u uskrsnuće tijela i život vječni u otkupljenju odgovara tjelesnom stvaranju čovjeka od Boga i vodi ga k ispunjenju. Vjera u uskrsnuće jest vjera u stvaranje usmjerena prema naprijed«. ¹⁶¹ Vjera u uskrsnuće tijela, drži Moltmann, nedjeljiva je od vjere u uskrsnuće i preobrazbu sve stvorene stvarnosti.

Drugi razlog, koji slijedi iz prvoga, jest prebivanje Duha Svetoga u *stvorenjima*. ¹⁶² Otkupljenje svijeta i čovjeka za Boga je »odgovor na njegovu ljubav«, njegova proslava i radost. Za čovjeka i svijet to znači potpuno oslobođenje i potpuno spasenje u intimnom zajedništvu s Bogom, gledajući ga »licem u lice«. Ali to nije kraj, već tek početak »vječnoga života«. Završava tijek vremena očitovanog u *eonu ovoga svijeta*, a započinje *novi eon*: »I u kraljevstvu slave bit će dakle vrijeme i povijest, budućnost i mogućnost bez ograničenja i ne više na dvoznačan način. Umjesto da govorimo o nevremenskoj vječnosti bilo bi bolje govoriti o 'vječnom vremenu' i umjesto o 'kraju povijesti' o kraju pretpovijesti i početku 'vječne povijesti' Boga, čovjeka i prirode«. ¹⁶³ Tako od našeg autora Bog nije predstavljen kao »biće u sebi« niti kao »nepokretni pokretač« već kao *vitalni proces ljubavi*. U ovom će procesu pronaći svoje mjesto i naš život i život svega postojećeg.

Zaključne primjedbe

Pokušali smo prikazati soteriološku misao u Sistematskim prilogima teologiji Jürgena Moltmanna. U svom je prvom ciklusu naš autor pošao od teologije uskrsnuća (*Teologija nade*) da bi preko križa (*Razapeti Bog*) došao do ekleziologije i pneumatologije (*Crkva u snazi Duha*).

•

¹⁵⁸ DnC 320.

¹⁵⁹ Usp. DnC 323—324.

¹⁶⁰ DnC 339.

¹⁶¹ DnC 317. Usp. i WJCh 306.

¹⁶² Usp. TRD 225—227.

¹⁶³ DnC 251.

U djelu *Trojstvo i kraljevstvo Božje* Moltmann nastoji produbiti svoju trinitarnu teologiju. Tim se djelom dopunja, osobito govorom o trojstvenoj patnji, prethodna teologija križa. U djelu *Bog u stvaranju* nalazimo više novosti. Na soteriološkom je planu potcrtano mjesto čovjeka kao slike Božje. U kristologiji, *Put Isusa Krista*, Moltmann nam daje razumjeti čitav kompleks svoje teološke misli. Tu je sustavno obrađena ideja povezanosti stvaranja s Kristovim pomirenjem i konačnim otkupljenjem te odnos slobode, ljubavi i pravednosti Božje. Konačni naglasak je na Božjoj proslavi kao cilju i smislu svega postojećega.

Na koncu možemo spomenuti i nekoliko problema. Iako bi mogao ući u njegov teološki sustav bez većih poteškoća, Moltmann se malo osvrće na grijeh. Kad govori o moći zla i »sotonskim okvirima grijeha«, ostaju otvorena mnoga pitanja. Odbacujući klasičnu teoriju o *istočnom grijehu*, Moltmann se ipak istovremeno služi Augustinovim idejama kod tumačenja povijesti stvorenja, a u procesu spasenja, kad se govori o *obraćenju*, izgleda kao da se više radi o problemima socijalne pravde nego o obraćenju od osobnih grijeha.

Moltmann ne prihvaća mogućnost *konačne propasti*. Božji sud na kraju povijesti neće biti drugo doli spasenje za sve i otkupljenje svih. Ako je Bog ljubav bit će spašeni svi i sve, inače Bog ne bi mogao biti blažen. Tako je njegova soteriologija doista optimistička, ali je pitanje da li je zbilja potpuno utemeljena na objavi.

Kao i u svojim prvim djelima Moltmann i ovdje odbacuje ideje *žrtve i zadovoljštine*. Smrti i uskrsnuće Kristovo spasenjski su događaj jer su komunionalni, *zajedničarski čin*. Naše je spasenje utemeljeno na Kristovom zajedništvu s nama i našem zajedništvu, po vjeri, s njim.

Zaključimo dakle: U *Sistematskim prilogima teologiji* Moltmann je dijelom dopunio svoju soteriologiju, dalje razvijajući teologiju stvaranja i opravdanja. Najavljena djela, nadamo se, još će više dopuniti i jasnije pokazati njegove teološke misli.

SOTERIOLOGICAL THOUGHT OF JÜRGEN MOLTSMANN

Summary

The author explains soteriological theology (thought) of evangelical theologian Jürgen Moltmann according his »Systematic Contributions to Theology«. It is about three works: *The Trinity and the Kingdom of God (Trinität and Reich Gottes)*, *God in Creation (Gott in der Schöpfung)* and *The Way of Jesus Christ (Der Weg Jesu Christi)*.